

Касян Людмила

Київський університет імені Бориса Грінченка

**КІНОДОКУМЕНТИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х – ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ
ЯК МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ
ПРО ЖЕРТВ РАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ**

Ключові слова: політичні репресії, документальне кіно, історична пам'ять, культурна пам'ять, місця пам'яті.

Keywords: political repressions, documentary film, historical memory, cultural memory, places of memory.

У другій половині 1980-х років через соціально-політичні зміни в суспільстві ідеологічний тиск дещо зменшився, на хвилі демократизації та гласності почався процес відновлення історичної правди, ліквідації «білих плям» історії, активізувалися процеси національної самоідентифікації, реабілітації культурної та історичної пам'яті, яка «не тільки один із головних каналів передачі досвіду і свідчень про минуле, але й важлива складова самоідентифікації індивіда, соціальної групи і суспільства в цілому. Це той тип пам'яті, який відіграє особливу роль для конструювання соціальних груп сучасності». Як зазначає кінознавець і культуролог І. Зубавіна, цілком закономірно, що у вітчизняному кінематографі часів перебудови помітно зросла «питома вага» фільмів національної та історичної проблематики: «Кіноекран взявся за виконання амбітного завдання – оприлюднити невідомі факти національної історії, розповісти правду про події недалекого минулого, згадати призабуті або заборонені для згадування імена – відкрити Україну для українців і світу» [1, 15]. Ю. Лотман наголошував: «Сила впливу кіно – у різноманітті побудованої, складно організованої і максимально сконцентрованої інформації, яка в широкому сенсі розуміється, як сукупність різноманітних інтелектуальних і емоційних структур, які передаються глядачеві і здійснюють на нього складний вплив – від заповнення комірок його пам'яті до перебудови структури його особистості» [3, 53].

Кінодокументи посідають особливе місце у процесі формування історичної пам'яті суспільства в епоху високо розвинутого інформаційного середовища. З одного боку, вони (зокрема хронікально-документальні і документально-публіцистичні, біографічні фільми та ін., які є жанровим різновидом кіномистецтва) належать до джерел формування історичної пам'яті, оскільки фіксують перетворення історичної інформації в образи (література, мистецтво) чи логічні структури (наука), з іншого – до механізмів трансляції історичної інформації, бо поширюють історичні знання і уявлення серед великих аудиторій, оскільки потрапляють у простір засобів масової інформації (телебачення, інтернет) та стають своєрідними «місцями пам'яті», Поняття «місце пам'яті», введене в науковий обіг П. Нора, вживається вченим на позначення символічних об'єктів, з якими певна група людей пов'язує свої спогади та цінності, й де «пам'ять кристалізується і знаходить свій притулок» [4, 8]. Місця пам'яті, на думку дослідника, співіснують у трьох смислових вимірах – матеріальному, символістському й функціонально-

му, тому охоплюють найрізноманітніші культурно-історичні явища й феномени. До місць пам'яті П. Нора відносить географічні та архітектурні об'єкти, будівлі, пам'ятники, меморіали, монументи, цвинтарі, архіви, літературні твори, книги, рукописи, кінофільми, різноманітні колекції та предмети, свята, храми, історичні події, окремі постаті («фігури пам'яті») й цілі покоління, які «так само, як і мармуровий меморіал, здатні зберігати пам'ять» [4, 16]. Тобто все, що сприяє актуалізації, підтримці і збереженню колективної пам'яті.

Кінодокументалістика (проблемно-образна кіно-телепубліцистика) кінця 1980-х – початку 1990-х намагалася виявити іпостасі радянської репресивно-каральної політики в Україні, донести до глядача масштаб трагедії: «На відміну від інформаційно-описової кіноперіодики, проблемно-образна кіно-телепубліцистика має високий рівень суб'єктивності, а її жанри як аудіовізуальні документи не лише відображають минулу реальність, але й інтерпретують її» [2, 94].

Репресії радянської доби в кінодокументах репрезентуються через призму «індивідуалізованого Я» – розповідь про окремих людей, що стали жертвами репресивної системи, – відомих діячів культури і мистецтва, письменників, імена яких довго замовчувалися, твори знищувалися чи перебували в закритих спецфондах, і звичайних пересічних громадян, міських і сільських жителів з різних куточків України. Розповідь ведеться про окремі події та явища, які проєктуються на тисячі людських долі.

Особливості документальних стрічок кінця 1980-х – початку 1990-х, присвячених репресіям, є включеність у фільмовий простір свідчень жертв репресій та членів їхніх родин, близьких друзів. Переважно це безпосереднє пригадування перед кінокамерою, рідше письмові свідчення, які дійшли в листах (наприклад, у стрічці «Драй-Хмара. Останні сторінки» [5] поряд зі спогадами доньки поета О. Драй-Хмари-Ашер звучать фрагменти листів М. Драй-Хмари, в яких розповідається про перебування у таборі на Колимі). Під час оповідей виявляються і фіксуються події, факти, деталі, обставини, які зберігалися до цього переважно тільки в людській пам'яті. Такі живі, емоційно забарвлені спогади виявляють історичний досвід у межах індивідуальних біографій. Наявність цих свідчень, з одного боку, посилює довіру до пропонованої версії минулого, кардинально змінює погляд глядача на історичні події, спонукає до їх переоцінки, оскільки усні свідчення сприймаються, як альтернативна, справжня історія, на протигагу фальсифікованій, пропагованій радянською владою. З іншого боку, – виводиться історичний травматичний досвід з особистого, приватного, групового наративу в суспільний, державний, офіційний наратив. Загалом документальні фільми кінця 1980-х – початку 1990-х рр., присвячені репресіям, можна розглядати як своєрідний наратив, покликаний оприявити травматичний досвід і через суспільний резонанс, своєрідну соціальну реабілітацію жертв сприяти зціленню історичної травми. Глядачам тут відводиться роль символічної моральної спільноти, свідків та очевидців, за діяльної участі якої відбувається реабілітація жертв і визнання вини злочинцями.

Документальні фільми відіграли особливу роль у процесі формування історичної пам'яті та самоідентифікації українського суспільства кінця ХХ–ХХІ ст., адже колективна пам'ять спочатку повинна бути вербалізована, сконструйована,

а потім прийнята окремим індивідом і суспільством загалом. У XX–XXI ст. суспільство все більше репрезентує та інтерпретує себе через медійні образи минулого. Кінодокументи стають важливим засобом артикулювання та активного підтримання пам'яті.

Джерела та література

1. Зубавіна І. Б. Кінематограф незалежної України: тенденції, фільми, постаті. Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. Київ: Фенікс, 2007. 296 с.
2. Касян Л. Г. Аудіовізуальні документи у процесі формування історичної пам'яті. *Архіви України*. 2018. № 5–6. С. 91–99.
3. Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. Таллин: Ээсти Раамат, 1973. 1973. 56 с.
4. Nora Pierre. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. Vol. 26. P. 7–24. URL: <https://online.ucpress.edu/representations/article-abstract/doi/10.2307/2928520/82272/Between-Memory-and-History-Les-Lieux-de-Memoire?redirectedFrom=fulltext/>
5. ЦДАЕА (Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів). Од. обл. 11555.

Вакуленко Ангеліна

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІСЛЯ 1991 Р.

Ключові слова: війна, ідентичність, незалежність, Революція Гідності, українське суспільство.

Keywords: war, identity, independence, Revolution of Dignity, Ukrainian society.

Століттями нас змушували бачити себе у певний спосіб. Кремлівська пропаганда кинула виклик широкій та різноманітній палітрі української культури. Протягом століть українці згуртовувалися, йшли до незалежності та чинили опір імперії. Дискусії щодо національної ідентичності українців розгорнулися з новою силою за останні 30 років. Так, серед соціально-гуманітарних досліджень, що досліджували стан української культури після 1991 р., «...лунають думки багатьох українських авторів, таких як Ю. Андрухович, О. Забужко, Р. Міняйло, Л. Костенко та ін., в яких відчувається своєрідні фрустраційні дискурси» [2, 434], що пов'язувались із політичним та історичним контекстом. Отже, поширеною довгий час була думка про кризовість і невизначеність національних орієнтирів. Наведемо лише деякі цитати, що підтверджують цю думку: Р. Міняйло позначав свого часу, що «...українська нація перебуває на краю світових процесів» [3, 171]; Л. Костенко писала «Записки українського самашедшого», де однією з основних ідей стало «Обрастаем абсурдом» [3, 12]; С. Павличко писала, що незважаючи на здобуття Україною незалежності 1991 р., виник «інтелектуальний вакуум», що до того ж «...супроводжується вивільненням культурних комплексів і фобій...» [4, 657]. Загалом більшість дослідників сходилися довгий час на тому, що узагальнив відомий українській дослідник С. Пролєєв: «...сьогодні українська